

UDC 329.285(510)''19/...''

THE RISE AND DECLINE OF CHINESE ANARCHISM IN THE EARLY 20TH CENTURY

Ye. Hobova

PhD in Linguistics,

A. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

gobova42@gmail.com

At the beginning of the 20th century, the anarchist movement was one of the most influential in China, but it quickly became a marginalized and isolated phenomenon, and some of its representatives sided with the marxists. The article examines the external and internal factors of the formation and decline of anarchist ideas and the activities of individual Chinese anarchists. Despite the fact that the movement lost its influence in the 1930s, the ideas and concepts brought by anarchist organizations to the intellectual debate continued to develop in marxist thought of the time. Chinese anarchism had its origins in the late Qing dynasty as a socialist movement and quickly developed into an influential and large movement, mostly led by Chinese youth, inspired by the activities of foreign anarchists and nihilists. Some of the early anarchists advocated the use of terror to achieve their own goals, while considering the human being, the individual, to be the highest value. In addition to external influences on the formation and development of the movement, it is also important to take into account the internal factors and circumstances that developed in the early 20th century, which led to the intensification and spread of radical movements in China. In its heyday, the anarchist movement tried to get closer to marxists as ideologically close activists, and marxists, in turn, intended to convince anarchists to give up their fundamental anti-statist beliefs in favor of the common cause of social revolution and the overthrow of the old order. The decline of the anarchist movement in China is associated with several factors: the death of Liu Shifu, the most authoritative representative of the movement; cultural debates between anarchists and marxists; the radicalism and utopianism of the ideas propagated, which found less approval among the intelligentsia of the time; and the internal political situation under the rule of military leaders. The article reveals the main stages and directions of the anarchist movement, identifies the most important personalities representing it, the main factions and groups. Special attention is paid to the activities of Liu Shifu, a representative of the most influential group of anarchists in Guangzhou, and his anti-Marxist views.

Keywords: anarchism, Liu Shifu, May Fourth movement, Marxism, Liu Shipai.

ЗАРОДЖЕННЯ І ЗАНЕПАД КИТАЙСЬКОГО АНАРХІЗМУ НА ПОЧАТКУ 20-ГО СТОЛІТТЯ

Є. В. Гобова

На початку 20-го століття анархістський рух був одним з найвпливовіших у Китаї, однак доволі швидко він перетворився на маргіналізоване та ізольоване явище, а частина його представників перейшла на сторону марксистів. У статті розглянуто зовнішні та внутрішні чинники формування, розквіту та занепаду анархістських ідей та діяльності окремих представників китайських анархістів. Попри те, що рух втратив свою впливовість вже у 1930-х роках, ідеї та поняття, принесені анархістськими організаціями у інтелектуальну дискусію, продовжили свій розвиток у тогочасній марксистській думці. Китайський анархізм брав свої витоки наприкінці правління династії Цін як одна з течій соціалізму та дуже швидко сформувався у впливовий та великий рух, здебільшого очолюваний китайською молоддю, натхненною діяльністю закордонних анархістів та нігілістів. Частина ранніх анархістів виступала за застосування терору для досягнення власних цілей, при цьому вважаючи людину, індивіда – найвищою цінністю. Крім зовнішніх впливів на формування і розвиток руху, важливо також брати до уваги внутрішні чинники та обставини, що склалися на початку 20-го століття, зумовивши активізацію та поширення радикальних рухів у Китаї. У період свого розквіту анархістський рух намагався зблизитися з марксистами, як ідеологічно близькими активістами, а марксисти, в свою чергу, мали намір переконати анархістів поступитися своїми принциповими анти-державницькими переконаннями на користь спільної справи соціальної революції та повалення старого ладу. Занепад анархістського руху в Китаї пов'язаний з декількома чинниками: зі смертю Лю Шифу, найавторитетнішого з представників руху; з культурними дебатами між анархістами та марксистами; з радикальністю та утопічністю пропагованих ідей, котрі знаходили менше схвалення у тогочасної інтелігенції; з внутрішньополітичною ситуацією, що склалася в умовах правління воєначальників. У статті розкриваються основні етапи та напрямки розвитку анархістського руху, визначаються найбільш важливі персоналії, що його представляють, основні фракції та угруповання. Окрема увага присвячена діяльності Лю Шифу, представника найвпливовішої групи анархістів Гуанчжоу та його анти-марксистським поглядам.

Ключові слова: анархізм, Лю Шифу, рух Четвертого травня, марксизм, Лю Шипей.

Рух Четвертого травня та рух За нову культуру були для сучасного Китаю джерелом багатьох нових ідей, нових лідерів, політичних діячів та мислителів. Важко переоцінити вплив тогочасної інтелігенції на більшість визначних історичних подій Китаю двадцятого століття: утворення Комуністичної партії Китаю, створення Китайської народної республіки, мовна реформа, емансипація жінок, реформи освіти та інші події тією чи іншою мірою пов'язані з ідеями та ідеологами цього періоду. Серед інших течій, що виникли або потрапили до Китаю на початку 20-го століття, анархізм особливо вирізняється як радикальний, помітний, але недовговічний рух. Нерідко його описують як запозичену, але при цьому питома китайську ідеологію, притаманну традиційному китайському суспільству. Насправді, інтерес до анархізму в Китаї не завершився із «перемогою марксизму», до сьогодні у КНР існують підпільні анархо-синдикалістські комуни, сформовані з метою взаємодопомоги, хоча, зважаючи на нелегальність їх діяльності, вони, на жаль, лишаються маловивченим явищем

[大米; Tang Shui'en]. З іншого боку, китайські історики, філософи та літературознавці останніми роками достатньо активно досліджують значення китайського анархістського руху першої половини двадцятого століття на марксизм. У сучасному Китаї, державі з жорсткою вертикаллю влади, яка є антитезою анархії, проблеми, які намагалися вирішити ранні анархісти, лишаються актуальними та важливими для різних прошарків китайського суспільства.

На зламі століть, коли китайська молодь здобувала освіту на Заході і виїжджала з країни, щоб побачити світ, багато студентів з Китаю в Європі і Японії із запалом та завзятістю шукали дієві способи порятунку країни. Багато з них стали переконаними прихильниками анархізму під впливом ідеологічного середовища тих країн, де вони навчалися. Вони з радикальним ентузіазмом проповідували анархізм своїм співвітчизникам і навіть, керуючись цією ідеологією, здійснювали вбивства і революційні виступи проти корумпованого цінського уряду. Через корумпованість і некомпетентність влади китайський народ проживав у скрутні та злиднях, тому в цей період анархізм став потужним об'єднуючим гаслом серед людей, які відчайдушно шукали вихід із ситуації. Поступово анархізм став найвпливовішою течією соціалізму початку минулого століття, особливо у часи руху Четвертого травня. Однак зі смертю Лю Шифу, видатного діяча та пропагандиста анархістських ідей, та у протистоянні з марксистами, анархізм виявив свої слабкі сторони та прийшов у занепад.

Найбільш ранніми представниками анархізму в Китаї були реформатори Кан Ювей, Лян Цічао та представник революційних сил Сунь Ятсен. На зламі століть Кан Ювей і Лян Цічао ознайомилися з європейськими анархістськими ідеями. У своїй статті «Про російську течію нігілізму» Лян Цічао описав розвиток анархізму та його методи насильницьких революцій та вбивств. За його словами, методи нігілістів його захоплювали, однак він не поділяв їх ідей, вважав їх антигуманними та протиприродними [朱洪涛2010]. Анархізм він вважав однією з течій соціалізму, поважав ідеали анархістів, однак відкидав їх методи та в цілому висловлював скепсис щодо можливості існування держави без уряду.

Після створення в 1905 році Союдної ліги революціонерів також опублікували в газеті «Мінь бао» (《民报》) декілька статей про соціалізм, серед яких були тексти і про анархізм, однак публікації та переклади носили скоріше спорадичний і безсистемний характер. Анархізм систематично почав впроваджуватися в Китаї через китайських студентів, що навчалися у Японії та Франції, революціонерів та антицінських діячів. Влітку 1907 року група революційної інтелігенції та студентів в особі Лю Шипея та його дружини Хе Чжень (також відомої як Хе-Інь Чжень) заснували в Токіо першу газету китайського анархізму «Тянь бао» (《天义报》). Її метою було «знищення усталеного суспільства, повалення всіх існуючих урядів і опір усім владам з метою досягнення повної рівності людей» [汤庭芬 1981]. «Тянь Бао» впроваджувала нові ідеї та пропагувала революцію в народі. У ній публікувалися переклади робіт Кропоткіна та «Маніфест комуністичної партії». У той же період в Парижі побачило світ видання китайських анархістів «Нове століття» (《新世纪》) за редакцією Лі Шицзена. Члени анархістського руху називали «перший рупор нашої партії». За весь час існування газети, починаючи з травня 1910 року, світ побачили 120 випусків, і в цілому вона мала помітний суспільний резонанс.

У січні 1922 року група китайських анархістів з числа студентів, що навчалися у Європі, започаткували щомісячне видання «Дозвілля» (《工余》), в якому поширювали ідеї анархізму та антимарксистські погляди. В середині Китаю анархізм широко висвітлювався в «Народній газеті» (《民报》), заснованій Китайською союзною лігою, зокрема видавалися переклади статей Кропоткіна, фотографії та біографія Бакуніна. Також була опубліковано статті тогочасного головного редактора газети «Про державу» та «Про п'ять «без»», в останній було висунуто п'ять головних положень нігілізму: «без уряду, без поселень, без людства, без живих істот, без світу» [李金娜 2013].

Причиною популярності та прийнятності анархізму у Китаї початку двадцятого століття було його глибоке історичне та соціальне коріння. Китайські інтелектуали змогли прийняти анархізм з-поміж багатьох інших ідеологій значною мірою завдяки тому, що вважали анархію єдиним способом покращити тогочасну ситуацію. Вони проводили паралелі між анархізмом та ідеями традиційних китайських вчень, таких як даосизм, конфуціанство та буддизм, відчувачи їх природну спорідненість. Наприклад, Лю Шипей вважав, що китайці успадкували конфуціанські та даоські традиції обмеження державною влади, а тому для них практикування ідей анархізму було природно вигідним. Він писав: «Нещодавно читав «Хліб і воля» Кропоткіна, де в третьому розділі детально описано анархо-комунізм: з анархії походить комуністичний лад, а з комуністичного ладу утворюється анархія... Якщо застосувати твердження Кропоткіна до сучасного Китаю, то комуністичний лад для Китаю втілити найпростіше. Чому? Комуністичний лад простежується в давній історії Китаю» [李运秋 2017]. Під давнією історією Китаю Лю Шипей мав на увазі стародавні тексти «Лі цзі» (《礼记》), «Хань шу» (《汉书》), «Тан шу» (《唐书》) та «Шен'у цзі» (《圣武记》) цінського історика Вея Юаня, дослідивши, що комунізм може бути втілений в Китаї, але він має впроваджуватися на місцях, починаючи з окремих домоволодінь та сіл, і лише потім поширюватися на всю країну. В цілому він вважав, що комуністичні ідеї притаманні китайським селянам і лише персональний егоїзм стоїть на заваді втілення комунізму в Китаї на практиці. Аналогічної точки зору дотримувалися і ранні китайські соціалісти. У заключенні «Нотаток перших соціалістичних курсів» вказувалося, що практика комуністичних ідей є відносно проблематичною для Америки та Європи, однак для Китаю це відносно просто, через те, що політичний устрій Китаю тисячоліттями базувався на доктринах конфуціанства і даосизму, які можна вважати переважно ліберальними і які не передбачали надмірного втручання в життя народу. Зазначалося, що устрій хоч і був авторитарним, однак в дійсності простий народ і верхівка суспільства були віддалені один від одного, народ не довіряв чиновникам, закони існували лише на папері, а посади чиновників були суто формальними. «Ніхто насправді не мав влади і ніхто насправді не дотримувався закону» [李运秋 2017]. Таким чином, на думку соціалістів, влада у стародавньому Китаї нічим не відрізнялася від анархії, оскільки між високопосадовцями та народом не існувало зв'язку, вони фактично існували окремо один від одного, а народ не позбувався імператора, уряду та чиновників лише через забобонну віру народу у природну вищість можливо-владців. Таким чином, на їхню думку, Китаю було найлегше з усіх країн світу стати країною з анархічним ладом – достатньо було вилучити класову систему

та покiрність владi замiнити на опiр. Цю ж iдею продовжувала серiя статей у «Новому столiттi», в яких стверджувалося, що утопiя, яку було описано у роздiлi «Лi Юнь» (《礼运》) трактату «Лi цзi» – суспiльство без держави.

Крiм традицiйної культури, були й iншi чинники, що сприяли поширенню анархiзму в Китаї – на початку двадцятого столiття країна переживала численнi внутрiшнi та зовнiшнi негаразди: вторгнення iмперських держав та провал Стоденних реформ. В умовах поглиблення загальнонацiональної кризи iнтелектiвцi прагнули знайти спiсiб врятувати країну, знайти iдеї, що могли б їi цьому сприяти [李晓丽 2010]. В цiлому за неспроможностi влади боротися iз зовнiшнiм втручанням, впроваджувати суспiльнi змiни утворилося сприятливе середовище для поширення анархiстських, напiв-анархiстських та ультралiвих фракцiй. Пiсля Сiньхайської революцiї Юань Шикай «вкрав плоди революцiї», iдеали буржуазної республiки були зруйнованi. До влади прийшли корумпованi та некомпетентнi воєначальники, що спричинило громадянську вiйну та хаос в країні та сприяло поширенню анархiзму.

У червнi 1907 року Лю Шипей та Чжан Цзi за прикладом Японської соцiалiстичної партiї органiзували «Соцiалiстичнi курси» та газету «Тянь'ї бао», тому надалi групу анархiстiв, як вони представляли називали фракцiєю «Тянь'ї». Ця фракцiя виступала проти держави, уряду i влад, домагалася абсолютної рiвностi i свободи, виступала за революцiю. У другому номерi своiх газети вони опублiкували звернення, в якому йшлося про те, що соцiалiзм процiтав та поширювався в Захiднiй Європi та Японiї, однак був майже невідомим для китайських вчених, i що незнання його iдей може стати на завадi створення справедливого ладу в країні. У цьому зверненнi вони закликали тих китайських студентiв у Японiї, що подiляють iх погляди долучатися до створення «Соцiалiстичних курсiв». Фактично «соцiалiзм» в iнтерпретацiї Лю Шипея був анархiзмом: «Наша мета не обмежується лише практикою соцiалiзму, а й включає в себе досягнення анархiї» [李晓丽 2010]. На його думку, анархiзм був найбільш всеосяжною з теорiй, а тому пiсля повалення Цiнської iмперiї вiн вбачав за необхідне встановлення бездержавного ладу, а не створення нового уряду. Використовуючи «Соцiалiстичнi курси» як платформу, Лю Шипей дуже швидко став провiдною фiгурою серед китайських iнтелектуалiв, що пропагували анархiзм.

Лю Шипей вважав, що анархiзм вiдрiзняється вiд соцiалiзму i є кращим за нього, тому що «за соцiалiзму влада лишається в руках держави, кожна людина втрачає свої рiвнi права, все її майно переходить у розпорядження держави, всю втрачають право на особисту свободу... Ось в цьому соцiалiзм поступається анархiзму». В iншiй своїй статтi вiн зазначав, що якщо не позбутися уряду, «людське життя щоденно було б в небезпецi» [朱丽辰 2011].

Фракцiя Тянь'ї виступала за абсолютний егалiтаризм. На думку Лю Шипея, люди повиннi бути зрiвнянi в правах, нацiональнi кордони мають бути зруйнованi, а свiт має бути перерозподiлений. Також вiн пропонував принципово новий соцiальний устрiй: «Кожна мiсцева де є понад тисячу людей, має стати повітом, в кожному повітi має бути притулок для малих i старих. При народженнi, кожна дитина, чоловiчої чи жiночої статi, має потрапити до притулку, а всi люди старшi за п'ятдесят рокiв мають доглядати в притулку за дiтьми, виховувати їх». Лю Шипей вважав таку вiдверто утопiчну пропозицiю

досконалим втіленням принципу рівних прав та обов'язків. Він виступав за насильницьку революцію і називав себе «першим радикалом республіки». У своїй статті «Про переваги радикалізму» від 1904 року він стверджував: «У світі не може бути будівництва без руйнування. Пацифісти прагнуть все зберегти, а радикали хочуть все зруйнувати. Я чудово розумію, що той, хто руйнує, ніколи не зможе нічого збудувати, однак китайська влада настільки прогнила, що землі вісімнадцяти провінцій окуповані іноземцями. Народ Китаю ніколи не зможе створити державу без революції, і навіть самого слова «знищення» неможливо уникнути».

Очолити руйнування, на думку Лю Шипея, мало селянство, котре розпочало б «селянську революцію». Злиденне життя китайських селян настільки турбувало Лю Шипея, що він присвятив багато статей цьому питанню. Фундаментальним способом вирішення цієї проблеми він вважав спонукання їх до революції: «виполоти багатіїв, скинути можновладців, покарати жорстоких чиновників». Виникла проблема як мобілізувати селян на революцію. За словами Лю Шипея, необхідно було «зруйнувати поділ на бідних та багатих, забрати землю у багатіїв та віддати її у володіння народу». Інакше кажучи, земля, від якої залежало виживання селян, була ключем до революції – якби після революції відбулася б націоналізація землі, то селяни мали б стимул до повстання. Однак після повалення селянською революцією старого ладу, на думку Лю Шипея, справа не закінчувалася, бо для докорінного позбавлення селян від їх страждань, необхідно було ліквідувати державу, скасувати армію та грошову систему. Саме в цьому він вбачав шлях до мирного людського суспільства. Він писав, що «диктатура – це держава, в якій влада належить одній особі. Влада – річ не матеріальна, але вона має бути прив'язана до чогось матеріального. Влада прив'язана або до армії, або до грошей. Армії достатньо, щоби управляти життям і смертю людей, те саме стосується і грошей, яких достатньо, щоби управляти життям та смертю людей. Правитель здатен за допомогою армії утискати народ, а за допомогою грошей – примушувати до праці. Тому, маючи дві великі влади – армію та гроші, правитель тримає в своїх руках долі людей, а їх життя щодня перебуває у небезпеці» [江波, 龙毅 1996].

Будучи переконаним прихильником анархізму, Лю Шипей також цікавився марксизмом і навесні 1908 року він опублікував у «Тяньї» свою передмову до «Маніфесту комуністичної партії». У цій передмові він назвав Маркса та Енгельса «великими вчителями соціалізму», відзначив, що їхня теорія «класової боротьби» є незмінною істиною, однак виступив із жорсткою критикою їхніх комуністичних принципів. Він стверджував, що в їхній інтерпретації «комунізм є демократичним а не анархічним, а тому поступово інтегрується в колективізм, котрий визнає державну організацію та повертається до проблеми розподілу власності. Як наслідок, переваги комунізму втрачаються і це також є недоліком доктрини Маркса» [朱丽辰 2011].

Тому Лю Шипей вважав, що навіть «диктатура пролетаріату», як її називав Маркс, буде реалізована, вона не зможе уникнути поділу влади і не може втілити справжню справедливість. Він вважав найкращим етапом суспільного прогресу анархо-комунізм, а соціалістичний етап – далеким від ідеального. У 1907 році у своїй роботі «Про подібності та відмінності між європейським соціалізмом і анархізмом» він відзначив, що метою соціалізму, як і анархізму,

є зрівняння всіх видів власності, перетворення приватної власності на суспільну, однак анархізм є більш прогресивною формою соціалізму, до якої слід прагнути заради повної суспільної справедливості

Іншим представником фракції Тяньї був Чжан Цзі, який також був прихильником революційних засобів реалізації анархістських ідеалів. Він був дуже близький до японських анархістів, таких як Котоку Шюсуй, Осугі Сакае та Ямакава Хітоші. Він переклав з японських джерел книгу «Анархізм» італійського активіста Ерріко Малатести і написав до неї передмову під псевдонімом Янь Ке (燕客). У цій передмові Чжан Цзі чітко заявляє своє непохитне бажання знищити все шляхом революції: «Революція є ліками для виживання! Революція – це зброя еволюції!... Сподіваюся, що революційний вітер швидко піднімається і розлетиться на цій вмираючій землі». Революційний рух, за який виступав Чжан Цзі, мав бути здійснений неординарними засобами – він пропагував вбивства та диверсії. У тій самій передмові він закликав: «Вбити всіх маньчжурів, вбити всіх азійських монархів, вбити урядовців, вбити всіх власників і капіталістів, вбити всіх, хто вчиняє шлюби, вбити всіх послідовників Конфуція і Мен-цзи». В кінці книги також подано хронологію всіх гучних вбивств у різних країнах. Фактично він пропагував радикальний та кривавий спосіб досягнення анархізму. Це видання «Анархізму» також містило передмови видатного вченого та революціонера Чжана Тайяня, який дав їй дуже високу оцінку. Після виходу в світ книга отримала велику популярність та була неодноразово перевидана.

У 1908 році японський уряд почав забороняти соціалістичну діяльність і Лю Шипей з сім'єю втратили можливість продовжити проживання в країні, тому в жовтні того ж року він повернувся до Шанхаю. В Китаї Лю Шипей, відомий прихильник анархізму та повстання проти маньчжурського уряду, раптово приєднався до Дуаньфана, губернатора Чжилі, та поступово перестав пропагувати анархістські ідеї. А Чжан Цзі після заснування Китайської Республіки став членом тимчасового уряду. Таким чином анархістська фракція Тяньї перестала існувати, однак ідеї анархізму продовжили поширюватися в Китаї і стали дуже впливовою течією в період руху Четвертого травня [汤庭芬 1981].

Анархізм став також популярною темою серед китайських студентів та революціонерів, що проживали у Франції. У 1906 році Лі Шицзен, У Цзінхен, Чжан Цзінцзян та інші заснували в Парижі видання «Нове століття» (《新世纪》), в якому поширювали ідеї анархізму і на честь якого їх групу називали фракцією Нового століття. У цьому журналі Лі Шицзен видавав переклади праць Ламарка та Кропоткіна, що отримували високу оцінку від китайських інтелектуалів. «Нове століття» спиралося на кропоткінський анархізм, що виступав за соціальну революцію заради повалення будь-якої влади. Їхня ідея полягала в «усуненні всякого уряду, повній свободі, звільненні чиновників і зупиненні їх виплат. У своїй статті «Про відмінності та схожість між націоналізмом, громадянськими правами та соціалізмом» Лі Шицзен так описує своє бачення соціалізму: «Це прагнення до соціальної еволюції без корисливості, а виключно на основі справедливості і правди. Без державних кордонів, без поділу на раси, без кордонів між людьми – всі неподільні; без багатих чи бідних, без нижчих чи вищих, без благородних та простих – всі рівні; без уряду, без закону, без правил – всі вільні. У пошуках щастя для всього людства, а не однієї нації чи

раси, соціаліст вільний від егоїзму і корисливості» [江波, 龙毅 1996]. Такий соціалізм був продовженням теорії анархізму Кропоткіна та Бакуніна.

В цілому фракція Нового століття, як і багато інших представників теоретиків соціалізму, спиралася на доволі абстрактні ідеї, що на означає неможливість віднайдення вирішення суспільних проблем. В той же час ця фракція відіграла без заперечення важливу роль у протистоянні феодалізму та забобонам. Її представники активно боролися за повну рівність та свободу, кидаючи виклики будь-якій владі. Така діяльність була дуже привабливою для молоді в період руху Четвертого травня, котра прагнула до особистої свободи та емансипації. Разом з тим представники цієї фракції були занадто радикальними у вимогах скасування будь-яких обмежень, орієнтації на особистість як основну одиницю у суспільстві – це надавало їхнім ідеям ідеалістичного забарвлення та не відповідало потребам розвитку суспільства. Цю позицію, зокрема, критикував Чжоу Еньлай, котрий в перебував в той же час у Європі і був знайомий з їх діяльністю.

Лю Шифу народився у 1884 році у місті Сяншань провінції Гуандун. У січні 1904 року, перебуваючи на навчанні у Японії, він зблизився з російськими та японськими нігілістами і зазнав впливу ідей тероризму та анархізму. В серпні 1905 року він вступив до Союзної ліги, а навесні 1907 року був направлений Лігою до Гуанчжоу для того, щоби вчинити замах на Лі Чжуня, командуючого військовим флотом провінції. Під час замаху вибухівка невчасно детонувала, через що Лю Шифу втратив руку, був заарештований та ув'язнений. Після звільнення з в'язниці у 1910 році він переїхав до Гонконгу, де продовжив вивчати анархізм та організував «Китайський загін вбивств» (支那暗杀团), метою якого було пробудження суспільства і підбурення до революції через терористичні акти. Після Сінхайської революції Лю Шифу ознайомлюється з роботами Кропоткіна, відмовляється від ідей тероризму та присвячує себе поширенню доктрини анархо-комунізму, яку пізніше запропонував називати просто анархізмом. У 1912 році він створює у Гуанчжоу першу в Китаї анархістську організацію «Товариство півнячого крику» (晦鸣学舍), а у серпні 1913 року засновує журнал «Записки півнячого крику» (《晦鸣录》). Після поразки Руху на захист Конституції та прибуття генерала Луна Цзігуана до Гуанчжоу ситуація стала напруженою, «Товариство півнячого крику» припинило свою діяльність. Лише два випуски «Записок півнячого крику» встигли вийти в світ, після чого видання було закрито. Пізніше редакція перемістилася до Аоменю, змінила назву видання на «Народний голос» (《民声》). П'ятий номер журналу вже виходив у Шанхаї, де Лю Шифу продовжив бути його редактором. Ця фракція називається «Народний голос» на честь журналу, або фракцією Лю Шифу на честь засновника.

У 1912 році Лю Шифу та Чжен Бі'ань заснували «Товариство серця» (心社), периферійну організацію «Товариства півнячого крику», яка була основною організацією анархістів. Товариство пропагувало пуританське і аскетичне життя за дванадцятьма правилами: не їсти м'яса, не пити алкоголь, не палити, не мати прислужників, не їздити на паланкінах та рикшах, не одружуватися, не носити прізвища, не бути чиновником, не обіймати посади в уряді, не бути військовим на морі чи на суші, не сповідувати жодної релігії. Цей статут виходив за рамки традиційних звичаїв навіть історичних мудреців-аскетів і тяжів до

анархістського ідеалу особистості. Лю Шифу неухильно дотримувався цього статуту і його наступники та послідовники вважали його досконалою людиною високих моральних чеснот. Дотримуючись цих правил, він змінив ім'я на Шифу, позбувшись прізвища.

У липні 1914 року Лю Шифу заснував «Спільноту товаришів анархо-комуністів» (无政府共产主义同志社) та видав маніфест, в якому оголосив, що поки не буде створено Національну анархістську партію, перехідним органом анархістського руху буде «Спільнота товаришів», філії якої будуть створені в різних куточках країни. За його сприяння було створено багато анархістських організацій, таких як «Гуанчжоуська спільнота товаришів анархо-комуністів», Нанкінський «Анархістський форум» та інші. Крім поширення ідей анархізму, Лю Шифу також ініціював створення руху з поширення мови есперанто.

Анархісти цього угруповання брали активну участь міжнародних анархістських зустрічах по всьому світу. У серпні 1914 року у Лондоні відбувався великий з'їзд анархістів, на якому Лю Шифу виступив як представник «Спільноти», написавши «Лист до з'їзду всіх країн», в якому відзвітував про поширення та стан анархізму в Китаї. Цей та інші міжнародні анархістські заходи розширювали вплив анархізму в країні, а репутація Лю Шифу як лідера та теоретика руху суттєво зростала. Зусиллями фракції Шифу поширення та розвиток анархізму досягло свого апогею, а сам Лю Шифу став взірцем руху в тогочасному Китаї. На думку філософа У Чжихуея, якби всі китайські анархісти були б такими, як Лю Шифу, то за п'ятсот або навіть триста років у Китаї можна було б досягнути анархізму, на відміну від прогнозованих ними трьох тисяч років. Лю Шифу мав велику пошану за серйозність його планів та наполегливу працю для їх втілення на практиці, тому після його смерті у 1915 році, його послідовники стали відомі як «шифуїсти».

За своїми основними ідеологічними установками фракція Шифу не мала суттєвих відмінностей від фракції Нового століття, яка так само сповідувала анархо-комунізм Кропоткіна, радикально виступала проти влади та за абсолютну свободу. Лю Шифу вважав, що «уряд – основа деспотизму і лігво деспотів», а анархія означала відсутність деспотизму, права грубої сили. У першому випуску «Записок півнячого крику» він опублікував статтю «Просте тлумачення анархії», яка розпочинається з питань «Що таке уряд? Ка від нього користь людству?». Він ставить під питання необхідність влади у буденних процесах людського суспільства – виготовлення їжі, ведення господарства, забезпечення людини базовими потребами у житлі та безпеці. Будь-який уряд в очах Лю Шифу є стримуючим чинником, що прагне тотального контролю над кожним кроком людини. В його баченні закони та накази не тільки не сприяють розвитку суспільства, а й поневолюють людей, порушуючи їх природну свободу та пригноблюючи їх фізичною силою посередництвом армії. Навіть зовнішні загрози, від яких має захищати держава і її військові сили, на його думку, спричинені «погано організованими суспільствами та нерівними соціальними інститутами» [鲁法芹 2010]. Таким чином, влада в його інтерпретації є коренем усього зла. Систему приватної власності Лю Шифу також вважає наслідком існування держави, саме приватна власність стоїть на заваді мирному співіснуванню всього людства – існування бідних та багатих провокує розбійництво та насилля.

Після Сінхайської революції він заявляв, що буде чинити спротив будь-якій новій владі: «Яким би не був уряд, я буду проти нього. Хоч Юань Шикай пішов, я буду проти того, хто прийде йому на зміну». Крім того, він закликав до ліквідації всіх пов'язаних з урядом установ та органів, а всі засоби виробництва мали бути повернені в суспільне володіння. Право приватної власності та монетарна система, за думкою Лю Шифу, також мали бути скасовані. В цих ідеях явно простежуються впливи кропоткінського анархізму, так само як і в тезах інших анархістів. Однак брак оригінальних ідей у Лю Шифу та його послідовників компенсувався ентузіазмом та запалом, з яким вони поширювали ці ідеї, завдяки чому фракція Шифу зрештою стала найбільш впливовою серед усіх анархістських груп, заклавши, зокрема, підвалини для адаптації ідей марксизму у Китаї початку двадцятого століття.

Ідеалом для Лю Шифу було майбутнє, де панувала б абсолютна рівність і суспільство, в якому всі чоловіки та жінки працюють відповідно до своїх здібностей, а всі плоди праці перебувають у розпорядженні тих, хто їх виготовляє. Всі чоловіки й жінки після закінчення освіти і до сорока п'яти або п'ятдесяти років працюють, а потім виходять на відпочинок у суспільному будинку перестарілих, а всі хворі та недієздатні отримують лікування та доклад у суспільній лікарні. Крім того, будь-які релігії та віросповідання, на його думку, також мали бути усунені на користь єдиного морального імперативу взаємодопомоги. Згідно Лю Шифу взаємодопомога є природним моральним законом, який має вільно розвиватися [李怡 2004].

Незважаючи на те, що Лю Шифу не приніс нових ідей у анархістський рух, на відміну від його попередників, однак він присвятив багато сил пропаганді теорії анархізму та робітничому руху, щоб реалізувати свою мету досягнення анархо-комунізму. Він прагнув якомога ширше розповсюдити «світло свого вчення», яке спиралося на людяність його інтерпретації теорії анархізму та взаємодопомоги. Починаючи з заснування «Товариства півнячого крику» Лю Шифу ініціював створення робітничих організацій, чим випередив марксистів. У 1913 році він створив центр робітничої організації «Клуб рішучості» (决然俱乐部), через який доносив ідеї анархізму до профспілок та робочих синдикатів створених серед робітників різних професій.

Унікальною рисою Лю Шифу також був ідеологічний пуританізм, що проявлявся зокрема в критиці однодумців [鲁法芹 2010]. Так, вважаючи соціальну сферу відірваною від політичної, він не вважав політичні ідеї додатком суспільства і був противником будь-якої форми політичної діяльності. За участь у політиці він критикував Чжана Цзі, вважаючи, що той має покинути анархо-комунізм та У Чжихуея за його зближення з Гоміньданом. Також він критикував революціонерів, що були, на його думку, представниками незначного прошарку китайського суспільства, в той час як він сам прагнув соціальної революції – революції простого народу, революції широких мас.

Лю Шифу нещадно критикував тих, хто протиставляв себе анархістам. Цзян Канху та Сунь Ятсен були видатними революціонерами і впливовими політичними діячами перших років Китайської республіки. Проте для Лю Шифу їхній соціалізм був несправжнім. Соціалізм Цзяна Канху включав в себе принцип «трьох без»: без релігії, без сім'ї, без уряду. Також він пропагував відчуження спадщини на користь суспільства. Сунь Ятсен, з іншого боку, пропонував

ідею демократії. На з'їзді Соціалістичної партії у 1912 році він підтвердив свою віру в соціалізм та визнав Маркса батьком соціалізму. Однак він вважав, що вчення марксизму мають бути доповнені ідеями Генрі Джорджа, принципом народного благополуччя, рівноправного землекористування та обмеження капіталу. Для Лю Шифу погляди Цзяна Канху та Суня Ятсена не сприяли соціальній революції і взагалі не були соціалізмом, а соціальною політикою. Він вважав, що Сунь Ятсен навмисне змішує анархізм та соціалізм, щоб ввести людей в оману [孙桂莉 2013].

Крім свого радикального бачення соціалізму, що мав бути фактично «бездержавним комунізмом», він виступав проти ідеї батьківщини як такої – цінність окремої людини в його уявленні значно переважала над прив'язаністю до умовного поняття країни.

Відданість власним ідеалам, готовність жертвувати особистими інтересами заради них зробили Лю Шифу моральним прикладом для його послідовників. Після передчасної смерті у віці 35-ти років його спадщина і вплив продовжували поширюватися під час руху Четвертого травня – йому присвячувалися численні публікації, в яких його називали «китайським Толстим», «зразковим революціонером-практиком», «моральним авторитетом». Навіть після смерті ідеї Лю Шифу розповсюджувалися і конкурували з іншими ідеологіями, включно з марксизмом.

Пропагандистська робота Лю Шифу у Гуанчжоу зробила місто центральною ареною діяльності анархістів у перші роки Китайської республіки і, незважаючи на політичні переслідування, окремі анархістські організації та групи ще десятиліттями продовжували своє існування у підпіллі [李宝明 2010]. У південних регіонах Китаю в часи руху Четвертого травня загалом анархізм мав велике значення, фракція Шифу приваблювала молодь Гуанчжоу, яка перейняла його ідеї і згодом очолила місцевий анархістський та робітничий рух. Серед них – Цюй Шенбай та Хуан Ліншуан, котрі згодом очолили культурні дебати між анархістами та марксистами під час руху Четвертого травня.

Після подій четвертого травня вплив анархізму ще більше розширився і більшість прогресивних інтелектуалів того часу зазнали його впливу. Воєначальники у владі були для них найбільшою проблемою, а ліквідація влади та держави як такої видавалися ефективним способом її вирішити. До визначних анархістів цього періоду належали Хуан Ліншань та Цюй Шенбай, котрі називали себе послідовниками Шифу. Крім того, виникло багато дрібних анархістських угруповань, серед яких найвпливовішими були пекінське «Товариство істини» (实社), нанкінське «Товариство співдружності» (群社) та гуанчжоуське «Товариство серця» (心社). Крім того, менші анархістські групи існували у Сичуані, Шанхаї, Ухані, Чанша, Чаншу та інших містах. Для поширення своїх теорій вони використовували чимало видань, серед яких «Вільні записки» (自由录), «Дзеркало робітника» (工人宝鉴), «Прогрес» (进化), «Боротьба» (奋斗), «Народний дзвін» (民钟), «Науковий збірник» (学汇), «Взаємодопомога» (互助) та інші.

«Товариство істини» було засноване в травні 1917 року, його головним гаслом було «посилювати чесноти та навчатися», а метою – дослідження анархізму. Ця група заснувала найбільш впливове з тогочасних анархістських видань – «Вільні записки», в якому публікувалися статті всіх основних

ідеологів-анархістів того періоду: Хуан Ліншуан, Цюй Шенбай, Лі Чжен'ін, Хуа Лінь та інші. Частково діяльність «Товариства істини» підтримували представники фракції «Нового століття» Лі Шицзен та У Чжухуей.

У січні 1919 року «Товариство істини» об'єдналося з п'ятьма іншими великими товариствами та утворило «Товариство прогресу», яке почало видавати однойменний журнал «Прогрес». Видання було здебільшого присвячене пропагуванню кропоткінського анархізму, в ньому друкувалися переклади його робіт про взаємодопомогу. Однак вже за декілька місяців свого існування журнал був заборонений урядом воєначальників і через утиски припинив своє існування.

Після «Товариства прогресу» одним з найбільш впливових було «Товариство боротьби», засноване при Пекінському університеті у січні 1920 року. Ця група об'єднувала радикально налаштовану молодь, що пропагувала анархо-індивідуалізм та виступала проти марксизму і партії більшовиків. Саме через своє відверто вороже ставлення до марксистів ця група відштовхувала від себе частину зацікавленого студентства і не змогла досягти такої ж впливовості, як «Товариство прогресу» [孙桂莉 2013].

Перемога жовтневої революції значною мірою сприяла посиленню впливу ідей марксизму в Китаї. Крім того, попередні невдачі радикальних реформ і змін у країні ще більше підкреслювали перспективність марксизму, підвищення інтересу до якого серед молоді розпочало культурну дискусію між прихильниками анархізму та марксизму. Послідовник Шифу Хуан Ліншуан надрукував у пекінських виданнях цілий ряд статей з критикою марксизму. В той же час Цюй Шенбай, повторюючи тези Лю Шифу та інших ранніх анархістів, виступав проти доктрини диктатури пролетаріату. Головною пересторогою проти більшовиків було побоювання, що їх влада приведе до тих самих результатів, що й правління Юаня Шикая чи воєначальників, котрі так само придушували свободу особистості як і попередні правителі Китаю. Крім того, Цюй Шенбай листувався з Ченем Дусю, пропагуючи ідеї анархізму та виступаючи проти марксизму, розпочавши марксистську дискусію щодо анархізму, що вилася у серії дискусійних статей у журналі «Комуністична партія» авторства Лі Да, Чжоу Фохая та Ши Цуньтуна. А пізніше з критикою анархізму виступили Лі Дачжао, Цай Хесень та Чжоу Еньлай, котрі надавали перевагу ідеям марксизму [孙桂莉, 2013]. Ці дебати між двома ідеологічними течіями збіглися в часі зі створенням Комуністичної партії Китаю у Шанхаї, Пекіні та інших містах. Для членів комуністичної партії критика анархізму стала дієвим методом залучати нову молодь до ідей марксизму. Ця дискусія зрештою мала безпосередній вплив на майбутній напрям розвитку Китаю.

Дебати марксистів та анархістів точилися довкола кількох ключових питань: чи потрібна держава та уряд? Чи потрібна революція і диктатура пролетаріату? Якою має бути свобода? В той час як анархісти здебільшого виступали за абсолютну свободу та були проти заміни однієї форми влади на іншу, марксистки відстоювали менш утопічний підхід до змін соціального устрою, що зрештою визначило більшу життєздатність теорії марксизму в реаліях тогочасного Китаю та спонукало окремих прихильників анархізму змінити свою позицію на більш раціональну. Таким чином анархістські групи поступово втрачали популярність серед молоді та ставали радше маргінальним явищем [李宝明 2010].

В цілому в новітній історії Китаю анархізм та марксизм настільки невіддільно пов'язані між собою, що подекуди у період до руху Четвертого травня важко провести чітку межу між ідеями та діями, що належали б лише до однієї з цих течій. Це змінилося лише після початку культурних дебатів марксистів та анархістів, коли між ними відносно явно визначилися принципові розходження у питаннях визначення свободи та допустимості існування уряду та влади. Багато хто з перших китайських марксистів зазнав впливу анархістської ідеології. Наприклад, один із засновників Комуністичної партії Китаю Лі Да пригадував, що серед його однопартійців у Шанхаї було чимало прихильників анархізму. А Мао Цзедун у своєму інтерв'ю Едгару Сноу розповідав, що в ті часи, коли він працював у бібліотеці Пекінського університету, прочитав декілька анархістських брошур, які справили на нього враження, і що в ті часи він погоджувався з багатьма положеннями анархістів [阿明布和 2017].

Завдяки заплутаним зв'язкам між послідовниками цих двох доктрин а також завдяки спільним ідеалам соціальної революції анархісти та марксистид від початку прагнули співпрацювати і робили певні практичні кроки в цьому напрямку. Ще до заснування Комуністичної партії Китаю за редакції Лі Да видавався перший китайський журнал, що систематично поширював теорію марксистської революції – «Комуністична партія» (共产党). Це щомісячне видання було засновано на честь третьої річниці жовтневої революції в Росії. Крім висвітлення пролетарської революції та пропаганди ідей марксизму, в ньому лунали заклики до анархістів долучатися до спільної справи боротьби з капіталізмом та системою приватної власності. Пізніше на сторінках цього журналу виходили публікації в рамках культурних дебатів, в яких автори намагалися довести переважання більшовизму над анархізмом та зменшити вплив анархізму всередині партії.

Серед марксистів, що прихильно ставилися до ідей анархізму, були Ши Цуньгун (施存统) та Лі Да. Ши Цуньгун заявляв, що його мета соціальної революції нерозривно пов'язана з цілями анархістів – свобода організацій, свобода об'єднань, розподіл благ за потребами тощо. На його думку, анархія була наступним кроком розвитку суспільства після досягнення комунізму [孟彭兴 1994]. Лі Да хоч і виступав з критикою анархізму, однак врешті-решт мав на меті залучити анархістів до свого табору з метою спільної боротьби за спільні цілі.

З іншого боку, чимало китайських анархістів долучилися до ранніх комуністичних організацій. Наприклад, у складі комуністичної ланки, яку організували у 1920 році у Пекіні Лі Дачжао, Чжан Шеньфу та Чжан Готао, було шестеро анархістів. Однак з часом розбіжності між цими двома течіями зростали і після нетривалої співпраці всі анархісти покинули організацію. А у Пекіні та Гуанчжоу дослідницькі групи марксизму були очолювані анархістами, які до того ж відповідали за випуск марксистських видань. Загалом представники анархістських організацій більш активно висловлювали сподівання на спільну революцію. У відкритому листі до Ченя Дусю Цюй Шенбай він стверджував, що вони сповідують різний соціалізм, але він все одно був товаришем, що чинить спротив капіталізму. На перше місце за важливістю він ставив потребу зруйнувати старий суспільний лад, а хто приведе до цієї цілі – марксистська чи кропоткінська партія, було не так важливо.

Таким чином, анархізм як одна з доктрин, що мали своє поширення на початку двадцятого століття у Китаї, через низку причин здобув популярність серед інтелектуальних кіл. Внутрішні та зовнішні загрози та кризи, що безуспішно намагалися вирішити різні можновладці, створили середовище сприятливе для нігілістичних настроїв, що межували з утопічними ідеалами перспектив розвитку китайського суспільства. Ідеї анархізму, з одного боку, потрапили в Китай з-за кордону – Франції, США, Японії, з іншого – в тому чи іншому вигляді вже були присутні в китайській традиційній культурі. Поєднання цих чинників спонукало до створення нових угруповань серед китайської молоді розчарованої у архаїчному суспільному ладі країни. Незважаючи на подекуди загрозливі форми протесту у вигляді терористичних атак і замахів, ідеали анархістів в цілому були гуманістичні, хоч і вкрай нереалістичні. Саме нестача раціональності в планах анархістів і більша увага до теорії, аніж до практики, стала однією з причин занепаду цієї течії. На відміну від анархізму, конкуруюча течія марксизму спиралася на цілковито реальні досягнення жовтневої революції та більшовиків, пропонувала менш радикальні (хоч і достатньо жорсткі) засоби досягнення поставлених цілей. Це призвело до поступового розходження між представниками цих двох доктрин під час культурних дебатів часів руху Четвертого травня та занепаду анархізму як менш життєздатної теорії. Разом із тим вплив анархізму на формування китайського марксизму та на діячів руху Четвертого травня є беззаперечним. Можна навіть стверджувати, що сучасний Китай, незважаючи на окремі особливості його сьогоденного політичного устрою, сформувався не в останню чергу під впливом ранніх анархістських груп.

ЛІТЕРАТУРА

- 李运秋。由合作到论战——五四时期的马克思主义与无政府主义。学理论。2017年。第03期。第35-37页。
- 阿明布和。五四时期毛泽东之思想转变的历史透析。内蒙古师范大学学报(哲学社会科学版)。2017年。第1期。第5-17+29页。
- 李金娜。五四时期的无政府主义思潮探析。中共山西省直机关党校学报。2013年。第3期。第64-66页。
- 李晓丽。试析中国无政府主义在五四时期兴起的原因。传承。2010年。第30期。第104-105页。
- 江波，龙毅。五四时期先进知识分子与无政府主义。湘潭大学学报(哲学社会科学版)。1996年。第05期。第33-35页。
- 汤庭芬。五四时期无政府主义的派别及其分化。华中师院学报(哲学社会科学版)。1981年。第03期。第44-51页。
- 孙桂莉。五四时期马克思主义与反马克思主义之间的斗争和教训。赤峰学院学报(汉文哲学社会科学版)。2013年。第09期。第59-60页。
- 刘贵福。建党初期李大钊对无政府主义者的联合与斗争。唐山学院学报。2021年。第05期。第24-28+67页。
- 林妙珊。近代无政府主义者对马克思主义社会形态理论的传播和认知。红广角。2017年。第1期。第57-62页。
- 张一玮。无政府主义者的旅行:对巴金《旅途随笔》的文本分析。重庆文理学院学报(社会科学版)。2011年。第02期。第90-93页。
- 李怡。近代中国从竞争到互助进化论的文化转向与文化回归现象——兼论中国无政府主义者的道德建设误区与戒鉴。华中师范大学学报(人文社会科学版)。2004年。第02期。第55-57+82页。

鲁法芹。中国早期无政府主义者的社会主义观评析——兼论师复对民生主义的诘难。当代世界社会主义问题。2010年。第04期。第43-53页。

李奎原。青年周恩来无政府主义思想的嬗变。党史纵横。2016年。第11期。第42-43页。

闫虹珏。近代中国无政府主义思潮述评。中南民族大学学报(人文社会科学版)。2006年。第1期。第99-102页。

孟彭兴。近代中国无政府主义思潮的兴衰与马克思主义的胜利。史林。1994年。第01期。第55-57页。

王清玲。近代“启蒙—救亡”视域下的无政府主义思潮透视。学术交流。2018年。第09期。第97-103页。

朱洪涛。试论近代中国的无政府主义。泰安教育学院学报岱宗学刊。2010年。第01期。第50-52页。

李宝明。批判的传统化及其消解:近代无政府主义批判精神的命运。天津社会科学。2010年。第04期。第131-135页。

朱丽辰。刘师培的无政府主义政治思想。郑州航空工业管理学院学报(社会科学版)。2011年。第06期。第51-54页。

蒋俊。刘师培的无政府主义思想剖析。山东大学文科论文集刊。1981年。第02期。第143-150页。

大米。Desiree Social Center: A liberated space in Wuhan. Available at: <https://theanarchistlibrary.org/library/dc-desiree-social-center-a-liberated-space-in-wuhan> (accessed 18 November 2022)

Tang Shui'en. The Alternative Education of a Chinese Punk. Available at: <http://chinastudygroup.net/2010/12/the-alternative-education-of-a-chinese-punk/> (accessed 18 November 2022)

REFERENCES

Amingbuhe (2017), “Wusi shiqi Mao Zedong zhi sixiang zhuanbian de lishi touxi” Neimenggu shifan daxue xuebao (zhexue shehui kexue ban), 2017 nian, di 1 qi, di 5-17 + 29 ye. (In Chinese)

Da Mi (2009) Desiree Social Center: A liberated space in Wuhan <https://theanarchistlibrary.org/library/dc-desiree-social-center-a-liberated-space-in-wuhan>

Jiang Bo, Long Yi (1996) “Wusi shiqi xianjin zhishifenzi yu wuzhengfuzhuyi”. Xiangtan daxue xuebao (zhexue shehui kexue ban), 1996 nian, di 5 qi, di 33-36 ye. (In Chinese)

Jiang Jun (1981) “Liu Shipai de wuzhengfuzhuyi sixiang pouxi”. Shandong daxue wenke lunwen jikan, 1981 nian, di 2 qi, di 143-150 ye. (In Chinese)

Li Baoming (2010) “Pipan de chuantonghua jiqi xiaojie: jindai wuzhengfuzhuyi pipan jingshen de mingyun”. Tianjin shehui kexue, 2010 nian, di 4 qi, di 131-135 ye. (In Chinese)

Li Jinna (2013) “Wusi shiqi de wuzhengfuzhuyi sixiang tanxi”. Zhonggong shanxi sheng zhiji guandang xuexiao bao, 2013 nian, di 3 qi, di 64-66 ye. (In Chinese)

Li Kuiyuan (2016) “Qingnian Zhou Enlai wuzhengfuzhuyi sixiang de shanbian”. Dangshi zongheng, 2016 nian, di 11 qi, di 42-43 ye. (In Chinese)

Li Xiaoli (2010) “Shixi Zhongguo wuzhengfuzhuyi zai wusi shiqi xingqi de yuanyin”. Chuancheng, 2010 nian, di 30 qi, di 104-105 ye. (In Chinese)

Li Yi (2004) Jindai Zhongguo cong jingzheng dao huzhu jinhua lun de wenhua zhuanxiang yu wenhua huigui xianxiang: jian lun Zhongguo wuzhengfuzhuyizhe de daode jianshe wuqu yu jiejian”. Huazhong shifan daxue xuebao (renwen shehuikexue ban), 2004 nian, di 2 qi, di 55-57+82 ye. (In Chinese)

Li Yunqiu (2017), “You hezuo dao lunzhan: wusi shiqi de makesizhuyi yu wuzhengfuzhuyi”. Xue lilun, 2017 nian di 3 qi, di 35-37 ye. (In Chinese)

Lin Miaoshan (2017) “Jindai wuzhengfuzhuyizhe dui makesizhuyi shehui xingtai lilun de chuanbo he renzhi”. Hong guang jiao, 2017 nian, di 1 qi, di 57-62 ye. (In Chinese)

Liu Guifu (2021) “Jiandang chuqi Li Dazhao dui wuzhengfuzhuyizhe de lianhe yu douzheng”. Tangshan xueyuan bao, 2021 nian, di 5 qi, di 24-28+67 ye. (In Chinese)

Lu Faqin (2010) “Zhongguo zaoqi wuzhengfuzhuyizhe de shehuizhuyiguan pingxi: jianlun Shifu dui minzhengzhuyi de jienan”. Dangdai shijie shehuizhuyi wenti, 2010 nian, di 4 qi, di 43-53 ye. (In Chinese)

Meng Pengxing (1994) “Jindai Zhongguo wuzhengfuzhuyi sichao de xingshuai yu makesizhuyi de shengli”. Shilin, 1994 nian, di 1 qi, 53-57 ye. (In Chinese)

Sun Guili (2013) “Wusi shiqi makesizhuyi yu fanmakesizhuyi zhijian de douzheng he jiaoxun”. Chifeng xueyuan xuebao (hanwen zhexue shehui kexue ban), 2013 nian, di 9 qi, di 59-60 ye. (In Chinese)

Tang Tingfen (1981) “Wusi shiqi wuzhengfuzhuyi de paibie ji qi fenhua”. Huazhong shuyuan xuebao (zhexue shehuikexue ban), 1981 nian, di 3 qi, di 44-51 ye. (In Chinese)

Wang Qingling (2018) “Jindai “qimeng – jiumang” shiyu xiade fuzhengfuzhuyi sixhao toushi”. Xueshu jiaoliu, 2018 nian, di 9 qi, di 97-103 ye. (In Chinese)

Yan Hongjue (2006) “Jindai Zhongguo wuzhengfuzhuyi sixiangchao shuping”. Zhongnan minzu daxue xuebao (renwen shehui kexue ban), 2006 nian, di 1 qi, di 99-102 ye. (In Chinese)

Zhang Yiwei (2011) “Wuzhengfuzhuyizhe de luxing: dui Ba Jin “Lüyu suibi” de wenben fenxi”. Chongqing wenlixueyuan xuebao (shehui kexue ban), 2011 nian, di 2 qi, di 90-93 ye. (In Chinese)

Zhu Hongtao (2010) “Shilun jindai Zhongguo de zhengfuzhuyi”. Taian jiaoyu xueyuan xuebao daizong xuekan, 2010 nian, di 1 qi, di 50-52 ye.

Zhu Lichen (2011) “Lu Shipai de wuzhengfuzhuyi zhengzhi sixiang”. Zhengzhou hangkongye guanli xueyuan xuebao (shehui kexue ban), 2011 nian, di 6 qi, di 51-54 ye. (In Chinese)